

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/26/24-27>

Aynur Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
mehribanks@mail.ru

AZƏRBAYCANIN MALİYYƏ SİSTEMİNİN HAZIRKI VƏZİYYƏTİ

Xülasə

Ölkədə maliyyə sisteminin rolu həm makro, həm də mikro səviyyədə geniş təkrar istehsal üçün şəraitin yaradılmasından, makro və mikro səviyyədə geniş təkrar istehsalın tələbatının real təmin edilməsindən ibarətdir. Bundan başqa, maliyyə sistemi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası çərçivəsində ölkə vətəndaşlarının sosial təminatının reallaşdırılmasından ibarətdir. Məqalədə Azərbaycanın maliyyə sisteminin tərkibi və hazırki vəziyyəti araşdırılmışdır. Azərbaycanın dövlət maliyyəsinin dövlət büdcəsindən, büdcədən kənar fondlardan, dövlət kreditindən, sığorta fondlarından və fond bazarından, müxtəlif mülkiyyət formasında olan müəssisələrin maliyyəsindən ibarət olmasına diqqət yetirilmişdir. Məqalədə maliyyə sisteminin hazırki vəziyyəti dövlət büdcəsinin, Sosial Müdafiə Fondunun və fond bazarının göstəriciləri əsasında təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *maliyyə, büdcə, büdcədən kənar fondlar, birja, fond bazarı, qiymətli kağızlar, kapital*

Aynur Mammadova
Azerbaijan State Agrarian University
mehribanks@mail.ru

The current state of the financial system of Azerbaijan

Abstract

The role of the financial system in the country is to create conditions for wide reproduction both at the macro and micro level, and to realistically meet the demand for wide reproduction at the macro and micro level. In addition, the financial system consists of the realization of social security of the country's citizens within the framework of the Constitution of the Republic of Azerbaijan. The composition of the financial system of Azerbaijan and its current situation are discussed in the article. Attention has been paid to the fact that the state finances of Azerbaijan consist of the state budget, extra-budgetary funds, state credit, insurance funds and the stock market, and the finances of enterprises with different forms of ownership. In the article, the current state of the financial system was analyzed based on the indicators of the state budget, the Social Protection Fund and the stock market.

Keywords: *finance, budget, off-budget funds, stock exchange, stock market, securities, capital*

Giriş

Maliyyə sistemi elmi kateqoriya olaraq müxtəlif mənbələrdə fərqli izah edilir. Maliyyə sistemi maliyyə institutlarından (maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən və tənzimləyən təşkilatlar, idarələr) və maliyyə proseslərinin baş verməsi üçün lazım olan şəraiti yaradan maliyyə alətlərindən ibarətdir (Medvedeva, Kutuzova, 2017: 357).

Bizim fikrimizcə, maliyyə sisteminin elmi mahiyyətini açıqlayan, ölkədə maliyyə münasibətlərinin təşkilini sistemləşdirən tərif aşağıdakı kimi olsa daha yaxşı olar: maliyyə sistemi maliyyə münasibətlərinin ictimai təkrar istehsalda müxtəlif rolu olan, hər biri pul vəsaitlərinin formalaşmasının, bölüşdürülməsinin və istifadəsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən müxtəlif sahələrinin və həlqələrinin və maliyyəni idarə edən dövlət və korporativ orqanların məcmusudur.

Tarixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində cəmiyyətin tələbatlarının müəyyən hissəsi yalnız dövlət tərəfindən maliyyələşdirilə bilər. İqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsində cəmiyyətin bu cür tələbatlarına milli müdafiə və dövlət təhlükəsizliyini, ictimai asayişin qorunmasını, kosmik tədqiqatları, bəzi sahələrin investisiya və innovasiya təminatını, sosial təminatı, təhsili, səhiyyəni, idmanı, mədəniyyəti və qeyri-istehsal sferasının bir çox sahələrini, poçt xidmətlərini və s. aid etmək olar (Medvedeva, Kutuzova, 2017: 357).

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sistemi dövlətin öz funksiyalarını və vəzifələrini yerinə yetirməsi, habelə geniş təkrar istehsal prosesinə xidmət etmək üçün lazım olan pul vəsaitlərinin yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə bağlı yaranan maliyyə münasibətlərinin məcmusudur. Azərbaycanın dövlət maliyyəsi dövlət büdcəsindən, büdcədən kənar fondlardan, dövlət kreditindən, sığorta fondlarından və fond bazarından, müxtəlif mülkiyyət formasında olan müəssisələrin maliyyəsindən ibarətdir.

Dövlət büdcəsi pul vəsaitlərinin ümumdövlət fondudur. Bu vəsaitlər istehsalı genişləndirmək və elmi-texniki tərəqqini sürətləndirmək, iqtisadiyyatın ərazi və sahə strukturunun inkişafının təmin edilməsi, ehtiyat fondlarının yaradılması, elm, təhsil, səhiyyə və mədəniyyətə çəkilən xərclərin qabaqlanması, sosial təminat və sosial müdafiənin ehtiyaclarının ödənilməsi, dövlətin idarəetmə və inzibati orqanlarının və dövlətin müdafiəsi qüvvələrinin saxlanması üçün istifadə edilir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, maliyyə sistemi yalnız maliyyə münasibətlərinin sahə və həlqələrinin məcmusu deyil, həm də maliyyə təşkilatları sistemidir. Yəni maliyyə sisteminin institusional tərkibi də vardır. Maliyyə təşkilatlarının və idarələrinin məcmusu maliyyə sisteminin idarəetmə aparatını təşkil edir. Maliyyə sisteminin sferalarına dövlət maliyyəsi, yerli maliyyələr (mərkəzləşdirilmiş maliyyə) və təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi (qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyə) aiddir.

Təsərrüfatçılıq subyektlərinin maliyyəsi kommərsiya təşkilatlarının maliyyəsi, qeyri-kommərsiya təşkilatlarının maliyyəsi və fərdi sahibkarların maliyyəsindən ibarətdir.

İqtisadi, siyasi və sosial məsələlərin həll edilməsi zamanı dövlətin və yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə tələbatlarını təmin edən mərkəzləşdirilmiş pul fondunun formalaşdırılması, bölgüsü və istifadəsi ilə bağlı dövlət hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları bir tərəfdən, digər tərəfdən isə hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan pul münasibətləri dövlət və bələdiyyə maliyyəsidir. Deməli, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyəsi vergi vasitəsilə milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü üsullarından istifadə etməklə formalaşdırılır. Pul vəsaitlərinin mərkəzləşdirilmiş fondlarından istifadə formaları iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, vətəndaşların sosial tələbatlarının ödənilməsi, dövlət idarəçiliyi və müdafiəsi və digər iqtisadi, siyasi və sosial məsələlərin həlli üçün istifadə edilən büdcə və büdcədən kənar fondlardır.

Dövlət büdcəsi maliyyə sistemində ən vacib əhəmiyyətə malikdir. Onun vasitəsilə maliyyə resursları dövlətin sərəncamına səfərbər edilir. Onların hesabına isə məqsədli dövlət və regional proqramlar (milli layihələr), dövlətin fəaliyyəti, sosial sahə, iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri, beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi və s. maliyyələşdirilir. Dövlət büdcəsi qarşılıqlı əlaqədə olan iki hissədən - gəlir və xərclər hissəsindən ibarətdir.

Büdcə gəlirləri – qanunvericiliyə uyğun olaraq əvəzsiz və qaytarılmamaq şərti ilə dövlətin müvafiq səviyyədə olan hakimiyyət orqanlarının sərəncamına daxil olan pul vəsaitləridir (Matrosova, 2016: 492). Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində daxilolmaların mənbəyi və onların kəmiyyət xarakteristikaları göstərilir. Büdcə xərcləri dövlətin öz vəzifə və funksiyalarını yerinə yetirməsi ilə əlaqədar yaranan xərclərdir.

Xərclərin sosial mahiyyəti ondan ibarətdir ki, onların vasitəsilə dövlət sosial siyasətini həyata keçirir, işçi qüvvəsinin təkrar istehsalını təmin edir. Beləliklə, dövlət büdcəsinin xərcləri dövlətin başlıca funksiyalarını və vəzifələrinin həyata keçirilməsini təmin edir. Büdcə xərclərinin konkret növləri bir sıra amillə müəyyən olunur. Bunlar dövlətin təbiəti və funksiyalarıdır, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının səviyyəsidir, büdcənin xalq təsərrüfatı ilə əlaqələrinin şaxəli olması, dövlətin inzibati-ərazi quruluşu, büdcə vəsaitlərinin təqdim olunması formaları və sairədir. Büdcə xərcləri onun gəlirləri hesabına və onun kəsirinin maliyyələşdirilməsi mənbələri hesabına qarşılanmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəliri 2020-ci ildə 26077,9 milyon manat, xərcləri isə 26416,3 milyon manat olmuşdur. 2022-ci ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 30940,7 milyon manat və 32063,1 milyon manat olmuşdur. Gəlirlər üzrə artım 18,6 %, xərclər üzrə 21,4 % olmuşdur. 2020-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 43 %-i vergilər hesabına, 57 %-i sair daxilolmalar hesabına formalaşmışdır. 2022-ci ildə isə bu göstəricilər müvafiq olaraq 67% və 33% olmuşdur. Tədqiqat apardığımız dövrdə vergi daxilolmaları 24% artmışdır (3).

Yerli büdcə yerli özünüidarəetmə orqanlarının üzərinə qoyulmuş vəzifə və funksiyaları yerinə yetiməsi üçün lazım olan pul vəsaitlərinin fondudur. Bu, yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə resurslarının əsasıdır.

Büdcədənəkar fondlar müəyyən ictimai tələbatların ödənilməsinə maliyyələşdirmək məqsədilə və operativ müstəqillik əsasında xərclənən maliyyə resurslarının yenidən bölgüsü və istifadəsi üzrə iqtisadi münasibətləri ehtiva edir. Büdcədənəkar fondlar konkret məqsədləri həyata keçirmək üçün yaradılır, onların yaradılması zərurəti isə cəmiyyətin büdcədə nəzərdə tutulmayan vacib sosial və digər tələbatlarını maliyyələşdirmək üçün maliyyə resurslarının yenidən bölgüsünə olan obyektiv tələbat ilə şərtlənir. Bu fondların köməyi ilə iki əsas məsələ həll edilir: iqtisadiyyatın önəmli sahələrinin əlavə vəsaitlərlə təmin edilməsi və əhali üçün sosial xidmətlərin maliyyələşdirilməsinin həcmnin genişləndirilməsi (Fedulova, 2018: 580).

Büdcədənəkar fondlar təşkilat olaraq dövlət büdcəsindən ayrıdır və ayrıca fəaliyyət göstərirlər. Dövlətin büdcədənəkar fondlarına Azərbaycan Respublikasının Sosial Müdafiə Fondu və Azərbaycan Respublikasının İcbari Tibbi Sığorta Fondu daxildir. Onlar ölkə vətəndaşlarının sosial təminatla və pulsuz tibbi yardıma olan konstitusiya hüquqlarının qorunması üçün formalaşdırılır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2022-ci il büdcəsi 5606, 3 milyon manat məbləğində təsdiq edilmişdir. 2023-cü ildə isə müvafiq olaraq 6267,9 milyon manat olmuşdur. Tədqiqat apardığımız dövrdə fondun büdcəsi 19 % artmışdır (3).

Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirləri məcburi dövlət sosial sığorta haqları, sair gəlirlər və dövlət sosial müdafiə fondunun büdcəsinin balanslaşdırılması məqsədilə dövlət büdcəsinin öhdəliklərinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait hesabına formalaşdırılır. Onların həcmi 2022-ci ildə müvafiq olaraq 4 361,7 milyon manat, 12, 6 milyon manat və 1231, 9 milyon manat olmuşdur. 2023-cü ildə isə bu göstəricilər müvafiq olaraq 4 783, 6 milyon manat, 12, 6 milyon manat və 1 467, 8 milyon manat olmuşdur. Tədqiqat apardığımız dövrdə fondun gəlirləri əsasən məcburi sosial sığorta haqları 77,8 % və dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait 21, 9% hesabına formalaşmışdır. 2023-cü ildə isə bu rəqəmlər 76,3 % və 23,4% olmuşdur.

Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2022-ci il büdcəsinin xərclərinin əsas hissəsi əhaliyə ödənişlərə xərclənmişdir – 5431,2 milyon manat. Bu büdcənin 96, 9%-i qədər olmuşdur. 2023-cü ildə isə bu göstəricilər müvafiq olaraq 6077,6 milyon manat və 96, 7% olmuşdur (3).

Dövlət krediti dövlətin borc alan, zəmanət verən və kreditor qismində çıxış etdiyi pul münasibətləridir. Öz kredit formasına görə bu pul münasibətləri maliyyə münasibətlərində xüsusi yer tuturlar. Büdcə münasibətlərinin əsas hissəsi maliyyələşdirmə əsasında qurulur, yəni vəsaitlərin birtərəfli hərəkəti və əvəzsizlik əsasında. Və yalnız dövlət krediti dəyərin müddət, ödəniş və geri qaytarılmaq şərtləri əsasında hərəkətini nəzərdə tutur. Kredit münasibətlərinə borcalan qismində girərək dövlət öz maliyyə resurslarını artırır, kreditor qismində girərək isə vəsaitlərin xərclənməsini həyata keçirir. Bu münasibətlərdə dövlətin zəmanət kimi çıxış etməsi xüsusi yer tutur. Üçüncü şəxslərin öhdəlikləri üzrə təminat verərkən dövlət birinci mərhələdə öz maliyyə vəsaitlərini xərcləmir. Lakin gələcəkdə belə xərclərin olması ehtimalı böyükdür və təminatla nəzərdə tutulan öhdəlik yerinə yetirilməli olduqda vəsaitlər xərclənəcək. Bu səbəbdən də ayrılan zəmanətlər mütləq ciddi uçota alınmalıdır və dövlət borcunun tərkibində qeyd edilməlidir (Karanina, 2015: 230).

Fond bazarı dövlət, korporativ və digər qiymətli kağızların dövriyyəsi ilə bağlı maliyyə münasibətləridir (Dolganova, Isakova, Istomina i drugie, 2019: 336). Fond bazarının əsas vəzifəsi kapitalın yüksək gəlirli sahələrə axınını təmin etməkdir. Fond bazarı müvəqqəti azad olan pul vəsaitlərinin səfərbər edilməsi və səmərəli istifadəsinə xidmət edir. Fond bazarının özəlliyi ondan

ibarətdir ki, bazar iştirakçıları banka qoyduqları puldan daha çox gəlir götürməyə hədəflənirlər. Lakin böyük gəlir daha böyük riskin olmasını nəzərdə tutur. Azərbaycanda bu gün yeganə fond birjası Bakı Fond Birjasıdır.

Qiymətli kağızlar bazarı maliyyə bazarının bir hissəsidir, burada kapitalın cəlb olunması, qiymətli kağızların buraxılması və dövriyyəsi hesabına yenidən bölgüsü həyata keçirilir. Bununla yanaşı, müasir fond bazarının strukturunda törəmə maliyyə alətləri bazarı da seçilir (Tatyannikov i drugiyə, 2019: 496). Azərbaycanda kapital bazarının həcmi 2020-ci ildə 5500,1 milyon manat olmuşdur. Bu göstərici əvvəlki dövrlə müqayisədə dəyişməmişdir. 2023-cü ilin səkkiz ayında isə bazarın həcmi 6979,2 milyon manat olmuşdur (3).

Nəticə

Beləliklə, dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin həlqələrinə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi, bələdiyyələrin büdcəsi (yerli büdcələr), dövlətin büdcədənəknar məqsədli fondları, dövlət krediti, dövlətin sığorta fondu və fond bazarları aiddir.

Dövlət krediti dövlətin borc alan, zəmanət verən və kreditor qismində çıxış etdiyi pul münasibətləridir. Öz kredit formasına görə bu pul münasibətləri maliyyə münasibətlərində xüsusi yer tuturlar. Bu münasibətlərdə dövlətin zəmanət kimi çıxış etməsi xüsusi yer tutur. Üçüncü şəxslərin öhdəlikləri üzrə təminat verərkən dövlət birinci mərhələdə öz maliyyə vəsaitlərini xərcləmir. Lakin gələcəkdə belə xərclərin olması ehtimalı böyükdür və təminatla nəzərdə tutulan öhdəlik yerinə yetirilməli olduqda vəsaitlər xərclənəcək. Bu səbəbdən də ayrılan zəmanətlər mütləq ciddi uçota alınmalıdır və dövlət borcunun tərkibində qeyd edilməlidir.

Fond bazarı dövlət, korporativ və digər qiymətli kağızların dövriyyəsi ilə bağlı maliyyə münasibətləridir. Fond bazarının əsas vəzifəsi kapitalın yüksək gəlirli sahələrə axımını təmin etməkdir.

Ədəbiyyat

1. Medvedeva, S.N., Kutuzova, T.F. (2017). Finansy: Uchebnoye posobiye. SPb GUAP. 357 s.
2. Matrosova, V.A. (2016). Finansı, Uchebnoye posobiye. NTU: "XPI", 492 s.
3. <https://www.stat.gov.az/>
4. Fedulova, S.F. (2018). Teoriya i praktika finansov: Uchebnik / S.F. Fedulova.– Izhevsk, Izd-vo Institut ekonomiki i upravleniya, FGBOU VPO «UdGU», 580 s.
5. Karanina, Y.V. (2015). Uchebnik dlya studentov,– Kirov: FGBOU VO «VyatGU», 230 s.
6. Dolganova, YU. S., Isakova, N.YU., Istomina, N.A. i drugiyə. (2019). Finansy: uchebnik; Yekaterinburg : Izd vo Ural. un ta, 336 s.
7. Tatyannikov, V. A. i drugiyə. (2019). Rynok tsennykh bumag : uchebnik. Yekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 496 s.

Göndərilib: 30.08.2023

Qəbul edilib: 17.10.2023